

با میراث فرهنگی کشورمان مهربانتر باشیم

رؤیا قزوینی*

در کتاب *زاینده رود اصفهان*^۱، علاوه بر نامهای فوق «پل تیموری» نیز به نامهای پل اضافه شده است. در کتاب *نصف جهان* فی تعریف اصفهان درباره پل خواجه چنین آمده است:

«... پل هشتم، پلی است که الحال به پل خواجه اشتهار دارد زیرا که در آخر چهارباغ مشهور به خواجه واقع است و قبل از چهارباغ در آخر و کنار آن محله واقع بوده و پل طرف یمین است و در اوایل قبل از خرابیها بر سر محله حسن آباد بوده و بانی آنرا به اسم پل حسن آباد موسوم نموده چون محله حسن آباد در فترت افغان و فتنه‌های بعد از آن خراب و به کلی از آبادی افتاده است، محله خواجه

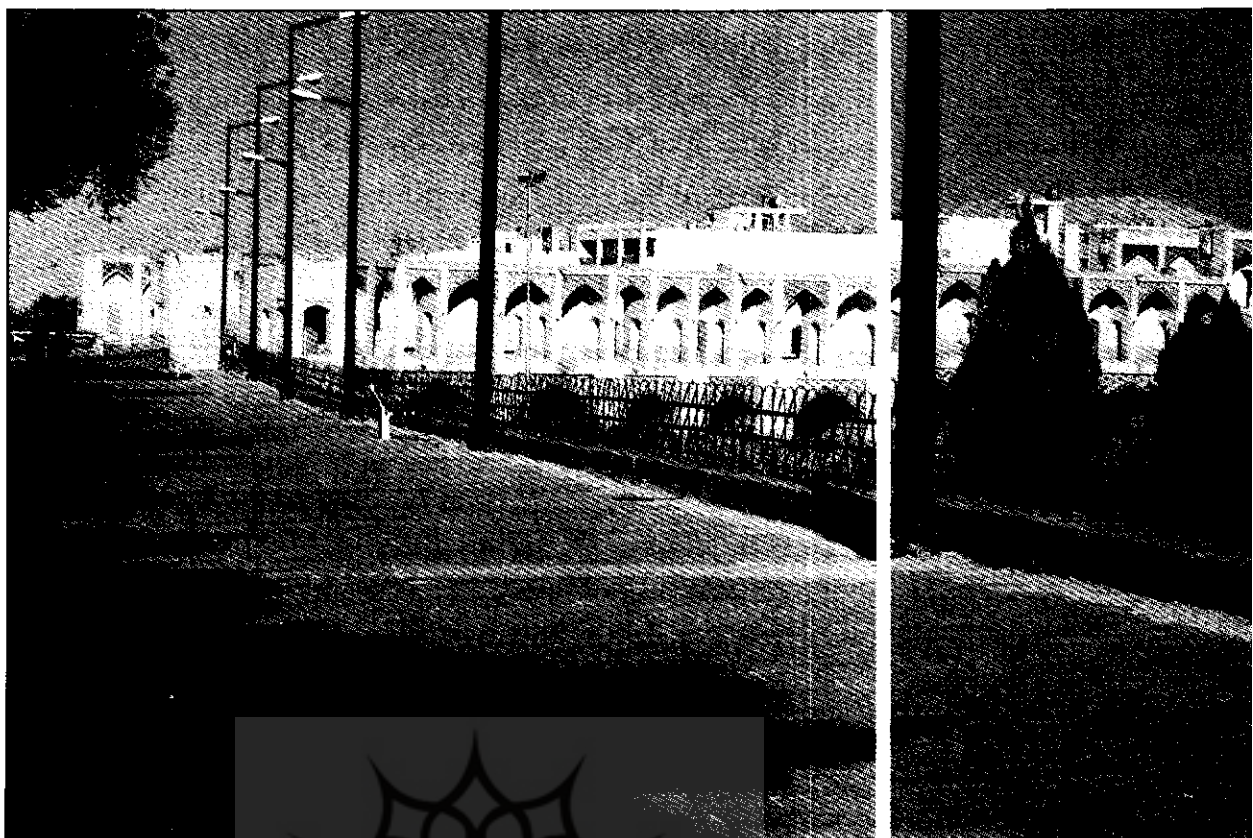
پل خواجه یکی از زیباترین پلهای ایران و جهان، همچو نگینی بر روی رودخانه زاینده رود اصفهان بنا شده است. این پل یکی از افتخارات این شهر است. بی شک وجود این پل و دیگر بناها و آثار و بساطتهای تاریخی اصفهان، باعث شده که مستشرقین و ایران‌شناسان و جهانگردان، آن را نصف جهان بنامند.

پل خواجه در سر راه قدیم اصفهان به شیراز و آخر چهارباغ صدر ساخته شده و طی سالیان طولانی به نامهای گوناگونی مشهور شده است. در فرهنگ معین، درباره نامهای مختلف پل چنین نوشته شده است:

پل خواجه (پل بابارکن‌الدین) پلی است که به امر شاه عباس دوم، سر راه اصفهان به شیراز ساخته شده و آن را به نامهای مختلف پل شیراز، پل خواجه، پل گبرها و پل امیرحسن بیک می‌نامند.

* - کارشناس ارشد مرمت ابنیه.

۱- محمد محمودیان، *زاینده رود اصفهان*. انتشارات دانشگاه اصفهان، دی‌ماه ۱۳۴۸، ص ۱۶۱.



نگاهی دوباره به چشم‌انداز پل خواجه

عرض و طول نیست. لکن به همان استحکام ساخته شده و دقیقه‌ای از استحکام و خوش‌نمایی را فروگذار ننموده‌اند. شاه‌عباس ثانی بنا نموده و میرزا طاهر وحید تخلص که در آن زمان، وقایع‌نگار و مورخ زمان آن پادشاه بوده آن را ضبط و در تاریخی که به نام او نوشته ثبت نموده است و آورده که در محل این پل، یک پل کهنه مدروس و ویران بود و شاید آن پلی بوده است که در کتاب مافروخی به اسم جسر حسین نوشته شده و بالجمله به حکم پادشاه آن را خراب نموده و

نزدیک آن بوده و به آن اسم معروف شده است.^۲ در مورد بانی پل، اقوال گوناگون وجود دارد که به تعدادی از آنها اکتفا می‌کنیم: در کتاب «تاریخ اصفهان و ری» چنین آمده: پل رکن‌الدین که به پل خواجه معروف است، ریشه و اساسش قبل از عجم بوده و زمان ترکمانهای آق‌قویونلو تعمیری از آن شده و بعد صفویه مرتبه بالا را طرح انداخته و بیگلریگی‌گری صدر اصفهانی، روی مرتبه فوقانی بالاخانه‌ای ساخته بود به نام خود، که در هزار و سیصد و ده، اجزای ظلّ السلطان خراب کردند.^۳

مؤلف تاریخ اصفهان و ری گفته اساس پل قبل از عجم بوده، ولی معلوم نکرده که چه زمانی بوده است. در کتاب نصف جهان فی تعریف الاصفهان چنین آمده است: «... این پل در کمال زیبایی است و زیاده خوش‌نماتر از پل سی‌وسه چشمه است، اما به آن

۲- محمد مهدی بن محمدرضا الاصفهانی، نصف جهان فی تعریف الاصفهان، به تصحیح دکتر منوچهر ستوده، امیرکبیر، تهران، ۱۳۸۶، ص ۱۰۹.

۳- میرزا حسن‌خان جابری انصاری، تاریخ اصفهان، به تصحیح و تعلیق جمشید مظاهری، انتشارات مشعل، چاپ اول، ۱۳۷۸، ص ۱۰۷.

برداشتند و این پل را به این وضع خوب و هیأت مرغوب مشتمل بر بیست و چهار چشمه به زمان اندک بساختند، و چون پیش محله حسن آباد و جنوب آن بوده آن را پل حسن آباد نام نهادند.^۴

در کتاب جغرافیای اصفهان چنین آمده: «... پل سوم که از پل اول دوهزار قدم فاصله داشت به نام محله‌ای که در آن قسمت قرار دارد، به نام پل حسن آباد معروف و به وسیله شاه عباس ثانی بنا گردیده است.»^۵

در جلد پنجم فرهنگ معین: در ذیل مدخل پل خواجه آمده است: «... پل‌ی است که به امر شاه عباس دوم در سر راه اصفهان به شیراز ساخته شده و آن را به نامهای مختلف نامیده‌اند. یک قسمت از پل را که تمام از سنگ است امیرحسن بیک آق‌قویونلو ساخته و طبقه دوم را شاه‌عباس از آجر بنا کرده است. این پل که از ۱۰۵۲ تا ۱۰۷۷ هجری ساخته شده است دارای ۲۱ دهنه می‌باشد. جلو دهنه هر چشمه کشویی سنگی وجود دارد که آن را با تخته چوبی می‌شود گرفت تا آب رودخانه بالا بیاید. در زیر پل سکوه‌های وسیعی ساخته شده که هنگام کمی آب و در فصل تابستان مردم در آنجا می‌نشینند. بر روی پل در وسط، خیابان وسیعی دارد و در طرفین آن غرفه‌هایی ساخته شده و در وسط پل عمارت دو طبقه گچ‌بری بنا شده است که گچ‌بری و نقاشی‌های آن از بین رفته است و طول پل ۱۲۶ متر و عرض هر یک از دهنه‌ها ۳/۴ متر می‌باشد و...»^۶

کریم نیکزاد امیرحسینی می‌نویسد:^۷
«... در انتهای شرقی خیابان کمال‌الدین اسماعیل و انتهای جنوبی خیابان خواجه (چهارباغ صدر) که به طرف تخت فولاد (قبرستان اصفهان) می‌رود، پل زیبا و تاریخی خواجه واقع شده است. این پل بر روی خرابه‌های پل حسن‌بیک به وسیله شاه‌عباس دوم در سال ۱۰۶۵ ه. ق ساخته شده است.»

به‌طورکلی می‌توان از نوشته‌های متون مختلف چنین نتیجه گرفت که این پل حدوداً در تاریخ ۱۰۶۵ هجری قمری ساخته یا بازسازی شده و احتمالاً قبل از احداث پل در این محل، پل دیگری وجود داشته که راه اصفهان به شیراز بوده و با توسعه شهر اصفهان و احداث بناها و باغات متعدد

در اطراف زاینده‌رود، بازسازی پل مورد توجه قرار گرفته است. در تفکر جدید پل فقط به‌عنوان عامل ارتباطی مطرح نشده، بلکه بنایی با کاربردهای متفاوت در نظر گرفته شده است.

پل خواجه از حیث تعدد عملکرد، جزء بهترین نمونه پل‌های اصفهان و ایران به‌شمار می‌رود. این پل از این لحاظ حایز اهمیت است که همان‌گونه که ذکر شد، فقط نقش ارتباطی نداشته، بلکه به‌عنوان مختلف مورد استفاده واقع می‌شده است. از جمله به‌عنوان سد، کوشک، و همچنین تفرجگاه و...، به‌طورکلی در طراحی پل، فضا‌های جنبی در نظر گرفته شده است و این همان تعدد عملکرد یک بنا است که در اصول معماری ایرانی و اسلامی همیشه رعایت می‌شده است.

به‌طورکلی حیات هر شهر به آب آن منطقه بستگی دارد. حیات و خیر و برکت و طراوت و سرسبزی اصفهان نیز نتیجه مستقیم وجود رودخانه زاینده‌رود است. در دوره‌های مختلف پل‌هایی بر روی آن ساخته شده، که همگی وسیله ایاب و ذهاب ساکنان دو طرف رودخانه بوده، ولی پل خواجه از حیث تعدد عملکرد منحصر به فرد است. همان‌گونه که ملاحظه شد، پل خواجه فقط جنبه اتصال نداشته و بدین لحاظ نیز جزء تاریخ و میراث ماست که باید به هر قیمت حفظ شود و چشم‌انداز و زیبایی ذاتی و ارزشمند آن ماندگار بماند.

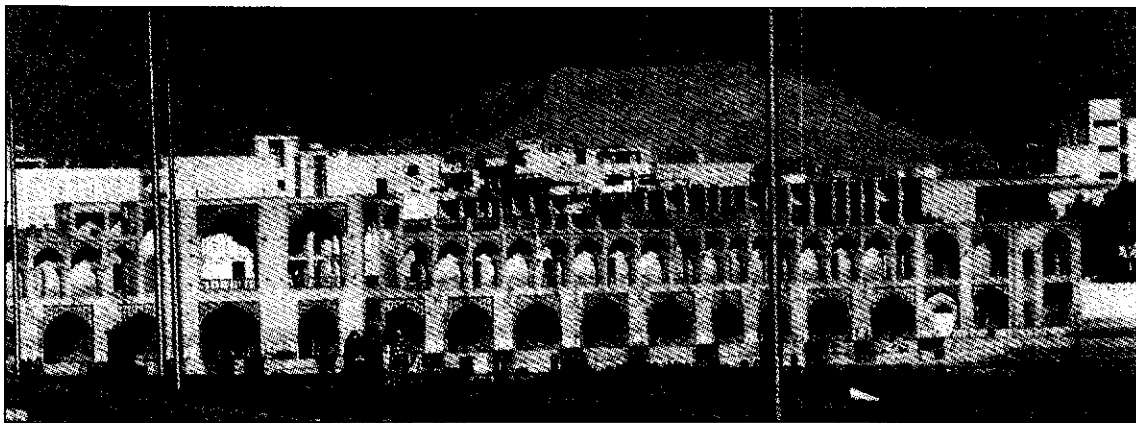
اما از زاویه دید این نوشتار، متأسفانه منظره این پل لطمه دیده و تقریباً از فاصله پانصدمتری دورتر، نمی‌توان پل را در چشم‌اندازی برجسته و مستقل یافت و می‌توان گفت جلوه پل خواجه از نظر حریم - یک پل تاریخی - بی‌رنگ شده است. یعنی منظره زیبای آن از دور آن‌گونه که باید و به‌طور قطع یکی از اهداف

۴- نصف جهان فی تعریف الاصفهان، ص ۱۱۰.

۵- سیروس شفقی، جغرافیای اصفهان، انتشارات دانشگاه اصفهان، ص ۲۳۶.

۶- محمد معین، فرهنگ فارسی، جلد پنجم اعلام، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۷، ص ۳۵۱.

۷- کریم نیکزاد امیرحسینی، فهرست تاریخچه مصور ابنیه تاریخی اصفهان، ۱۳۳۵، ص ۱۸۷.



سازندگان آن، بوده، دیگر درست دیده نمی شود! چه شده است؟! آیا پل خواجه مورد بی مهری مردم قرار گرفته است؟ اگر با دید جامع تر به مسأله نگاه کنیم می بینیم از هرسو که این پل زیبا را نظاره کنیم، در انبوهی از ساختمانهای مدرن و آسمانخراش های بلند ناپدید گشته، و بالا آمدن خیابانهای اطراف پل نیز به ایجاد این نقیصه کمک بزرگی کرده است. با مراجعه به تصویری که پاسکال گُست ترسیم نموده درمی یابیم که پل در بدو تأسیس بالاتر از خیابانهای اطراف بوده که دو حُسن داشته، یکی اینکه از صدمات هرز آبهای خیابانها و باغها و کوچه های اطراف در امان بوده، و دیگر اینکه از مسافتهای دور اطراف زاینده رود نیز در دید قرار داشته است. اما اکنون که ما این همه به پل خواجه افتخار می کنیم چطور اجازه داده ایم در جنگل انبوه ساختمانها ناپدید شده باشد؟! باعث تأسف است!

در سال ۱۳۵۱ ه. ش میراث فرهنگی با کمک شهرداری، قسمتی از پل را که در سمت شمال به فلکه فیض منتهی می شده است به صورت قدیم طراحی نموده اند^۸ تا از رطوبت و هرزآبهایی که به این ناحیه صدمه می زده جلوگیری کنند، اما در مورد سمت دیگر پل، هیچ گونه اقدامی نشده و ممکن است رطوبت و هرزآبها باعث ضرر و زیان جدی به ناحیه جنوبی پل شود. اما در مورد پایین بودن از خیابانهای اطراف پل هیچ فکر و اقدامی صورت نگرفته است. سخن اصلی این مقاله وجود ساختمانهای متنوع اطراف پل است که باید فکر جدی در مورد آنها بشود. ظاهراً این وضعیت روز

به روز حادث تر می شود. مخالفتی با ساختمانها و معماری مدرن نیست، بلکه نامتناسب بودن ارتفاع و معماری این بناها با پل زیر سؤال است. شاید ساختن این گونه ساختمانها در جایی دیگر بسیار زیبا و دلپذیر می بود، اما در بافت اطراف این پل تاریخی با این ارتفاع واقعاً جای سؤال است.

خوشبختانه اصفهان همیشه شهر هنرمندان و هنرآفرینان بوده است و در این مورد نیز می توانند برای این مشکل چاره سازی کنند. بدین صورت که طرح هایی که در حریم این پل طراحی می شود با پل هماهنگی داشته باشد. منظور ما طراحی همانند زمان صفویه نیست، بلکه مقصود این است که معماری ما مطابق با زمان ما باشد، ولی از لحاظ ساختمان و ارتفاع تأثیر منفی روی پل نگذارده، آن را تحت الشعاع قرار ندهد. مصالحی که استفاده می شود نیز باید مطابق با وضع آب و هوا و به طور کلی وضعیت بومی شهرها باشد نه مصالحی که در معماری غربی مورد استفاده قرار می گیرد.

کلام آخر ما با شورای شهر است که خوشبختانه چندی است شروع به کار نموده و می تواند در این باره به کمک مسئولان آمده و از انجام این گونه ساختمانها با این ارتفاع در اطراف بناهای تاریخی جلوگیری به عمل آورد. امید که بتوانیم این پل زیبا را برای آیندگان حفظ کنیم.



۸- تأیید و یا رد طراحی جدید ادامه پل خواجه در این مقاله مورد بحث نیست.